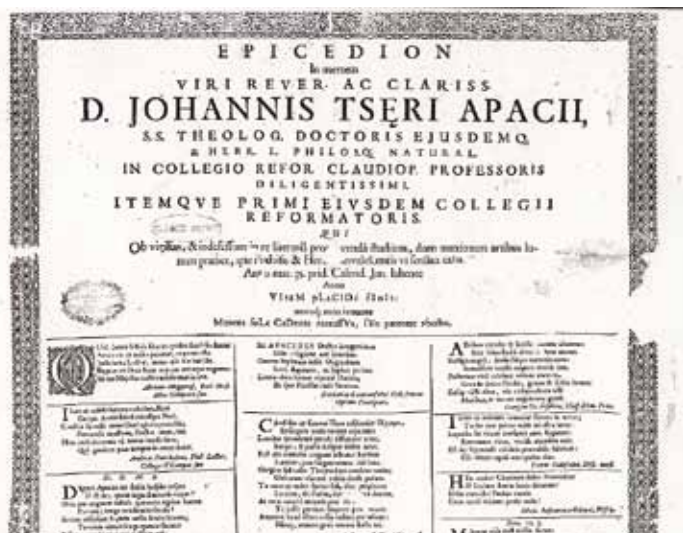


Plakátalakú nyomtatványok a régi kolozsvári nyomdákból

Bánfi Szilvia – V. Ecsedy Judit

A korábbi kutatók előtt sem volt ismeretlen, hogy az erdélyi – mindenekelőtt kolozsvári – nyomdákból különleges alkalmakra különleges nyomtatványok készültek. Amikor Haiman György kiadta Tótfalusi Kis Miklósról szóló monográfiáját, ahhoz a neves tipográfus két ilyen plakátalakú nyomtatványát is csatolta hasonmásban.¹ Az egyiket Tótfalusi 1694-ben nyomtatta Teleki László és Way Éva lakodalma alkalmából Kolozsvárról, a másikat 1698-ban, Bátaí György halálára.² Mindkettő latin nyelvű verseket tartalmaz, a kettő közül a lakodalmi kárta a díszesebb, mert nemcsak nyomdai cifrák keretezik, hanem különféle „alakos” formában szedett versek teszik ünnepélyesebbé. A Bátaí György temetése alkalmából készült kárta a kolozsvári Farkas utcai református templom falán található. De magának a nagy erdélyi nyomdásznak, Tótfalusinak a halálára is készült kárta, amely szintén a Farkas utcai templom falán látható.

A Tótfalusi által nyomtatott említett két kárta ennek a műfajnak korai képviselője. Ismerünk azonban néhány ennél korábbi is, mint például Apácai Csere János kolozsvári református kollégiumi professzor halotti kártáját. Az 1659. december 31-én meghalt Apácai kártáját 1660-ban Kolozs-



1. kép. Apácai Csere János református kollégiumi professzor halálára (Kolozsvár 1660). Az egyetlen példánynak csak a felső része maradt meg. RMNy 2902

vártott nyomtatták ki.³ Mára csak az egyetlen példányban fennmaradt kárta felső része van meg, de kikövetkeztethető, hogy mérete kb. 620 × 350 mm lehetett. [1. kép]

Ennél is korábbi a példány alapján ma már nem ismert⁴ valószínűleg plakát alakú egylevelű nyomtatvány, amelynek létezése csak a kolozsvári számadáskönyv adata alapján következtethető ki. Eszerint 1651. június 14-én „Gyulafehérvárról Kolozsvárra érkezék Strumpt György fejevári compactor másodmagával, hozván urunkhoz [II. Rákóczi György erdélyi fejedelemhez] Gyaluban hatszáz kártán való verseket, melyeket küld urunk

az lakodalomra Patakra”. Az ünnepélyes alkalom Rákóczi Zsigmond és Henriette von Pfalz-Simmern Sárospatakon 1651. június 26-án tartott esküvője volt.

Megvolt a sajátos hagyománya annak, hogy milyen műfajú régi nyomtatványok készültek plakát alakban: legtöbbször temetés alkalmából, de gyakran lakodalomra, ezenkívül ismerünk névnapi köszöntőket, vagy pl. templomszentelésre nyomtatott egylevelűs, nagyalakú nyomtatványokat. [2. kép]

Célzott kereséssel és némi szerencsével, mint az Országos Széchényi Könyvtár munkatársainak, kezünkbe adták



2. kép. A kendilőnyai templom szentelése alkalmából készült kártán az adományozó Teleki Pál és felesége Vay Katalin címere

a kolozsvári Akadémiai Könyvtárban őrzött és eltűntnek hitt, 17–18. századból származó 104 db nyomtatott halotti és lakodalmi kártát, amelyről az irodalom utoljára 1933-ban adott hírt. Kutatóutunk során lehetőségünk volt részletesen leírni és lefényképezni ezeket a nagyalakú ritkaságokat.

Olyan nagyméretű, legalább három, de néha több teljes papírívkből összeragasztott, plakát méretű nyomtatványokról van szó, amelyek hossza gyakran másfél méter. Az igényes tipográfiai megoldásokat díszes keretek, címerek, fametszetű díszek kísérik. [3. kép]

Ezek egy szebeni nyomtatvány kivételével mind a kolozsvári református nyomdában készültek, annak idején több, néha több száz példányban. Mára azonban mindből jó, ha egy megmaradt. Annak idején e kártákat a temetés vagy lakodalom előtt kifüggesztették a templomban, de kaptak belőle az ünnepélyes eseményen részt vevők is. Ezért készültek több példányban.⁵ A nyomtatott kárták az erdélyi temetési szertartás vagy lakodalmi szokás részei voltak. Bár e nagyméretű kárták előállítására komoly nyomdászbravúrnak számított, különleges alakjuk miatt fokozottan pusztultak. Meglehet, hogy családi könyvtárakban még lappang egy-egy, de ilyen nagyságú gyűjtemény előkerülésére nem számíthatunk. A kolozsvári Akadémiai Könyvtárban őrzött együttes összegyűjtése annak köszönhető, hogy a kollégium nyomdája megőrzésre átadott a kollégiumi nagykönyvtárnak egy



3. kép. Bánffy György és Thoroczka Ágnes esküvőjére az ifjú pár címerével és szíveket ábrázoló képverssel (Kolozsvár, 1720), 790 × 345 mm



4. kép. Apafi Miklós és Teleki Anna esküvőjére (Kolozsvár, 1676) készült kárta felső része

példányt a kinyomtatott munkákból, így a kártákból is. A következőkben ezek közül válogatunk ki néhányat.

Egy 1676-os kolozsvári nyomtatvány Apafi Miklós és Teleki Anna esküvője alkalmából készült. Herepei János így írja le⁶ a nyomtatvány külsejét: „az egész nyomtatvány széles nyomdai díszből képzett keretben. A szövegben négy díszes fametszetű kezdőbetű. Az egész kárta 6 (!) ívből ragasztva össze. Teljes mérete 1057 × 589 mm.”⁷ [4. kép]

Úgy tűnik, hogy jellegzetesen erdélyi kiadvány típusal van dolgunk. E különleges nyomtatványokat először Herepei János rendszerezte, és az általa ismertekről rövid leírást készített. Közülük néhány 17. századi, többségük a 18. századból való. Egy időre azonban ez a több mint száz kárta feledésbe merült, mert a közönség számára csak a kolozsvári Farkas utcai templomban, a papi székek fölé kifüggesztett 12 kárta volt



6. kép. És ugyanennek a kártának keretdísz

ismert. A többi Herepei János még az 1930-as években a kolozsvári református kollégium könyvtárában látta, majd a háború és az államosítás után meglétük és hollétük bizonytalan volt.⁸ [5–6. kép]

Apor Péter 1746-ban *Metamorphosis Transylvaniae*⁹ című művében írta le részletesen a régi erdélyi temetést. Amint írja, a temetés és a gyászoló család megítélésében

szerepet játszott a ravatalcíme-rek¹⁰ és nyomtatott kárták minősége és mennyisége is, azaz hogy jutott-e belőlük a temetés résztvevőinek, kinek-kinek rangja szerint.

A gyászolók már idejében, a halál beállta után megrendelték a kártákat és címereket. [7. kép]

Ahogy a festett címereké, úgy a kárták szerepe sem ért véget a temetéssel. A rokonság és a gyászolók között szétosztott darabok bekeretezve az udvarházak falára kerültek, és a címerekkel együtt mintegy családi ősgalériát helyettesíttek. Hasonló körülmények között kerültek a Farkas utcai református templom gyűjteményébe is, akárcsak a halotti kárták, amelyeket a templomi ülőpadok hátlapjára szegeztek, a pad egykori tulajdonosának emlékeztére, ugyanígy a címerek egy része is falra kerülhetett már a 18. század folyamán. [8. kép]

Ennél azonban sokkal több személy részére készültek kárták, idők folyamán bizonyára több száz halott temetésére és több jegyespár lakodalmaira. A református konzisztórium már 1805-ban sürgette, hogy „azok összevedetvén, béköttenének, századokig megállhatnának s kéré is, hogy azok adatnának által Conservatio végett a Collegium Tékájának.”¹¹ Ez meg is történt, de néhány darab továbbra is a templomban maradt. Itt nincs szó külön a lakodalmi, köszöntő és egyéb alkalmi kártákról, de a nyomda szerencsére ezeket is ugyanúgy kezelte, mint a halotti kártákat, és letétként átadott egy-egy példányt a kollégiumi könyvtárnak. Ennek köszön-



5. kép. Tordai Sámuel református esperes halálára (Kolozsvár, 1801) készült kárta felső része



7. kép. Lisznyai Intze Ferenc és Sarospataki Mária esküvőjére (Kolozsvár, 1740) 845 × 350 mm

hetjük, hogy a máig megmaradt több mint száz plakát alakú nyomtatványból fogalmat alkothatunk – többek között – a korabeli kolozsvári nyomdászok szakmai tudásáról. [9. kép]

Mint általában a megrendésre készült alkalmi nyomtatványoknál, a nyomdásznak itt is tág tere volt, hogy a nyomda felszerelését és saját szakmai tudását is bemutassa. Felhasználhatott díszes kezdőbetűket,



8. kép. Kolosvári Erzsébet halálára (Kolozsvár, 1769). A 940 × 440 mm méretű kárta felső része



9. kép. Verestői György és Intze Zsuzsanna esküvőjére (Kolozsvár, 1734) 930 × 412 mm méretű kárta alsó része

fametszeteket, címereket, képverseket, és természetesen többféle betűtípust is felvonulathatott. A nyomdász egyéni ízlését tükröző díszítés mellett azonban bizonyos kötött szabályai is voltak e kártáknak. Rendkívüli adatgazdagságuk miatt is érdekesek, hiszen az elhunyt (vagy a jegyespár) családjáról, személyes életútjáról fontos adalékokat közöl. Ezek az életrajzi adatok a kárták felső részében helyezkednek el, de a hosszúság alaku nyomtatvány legnagyobb részét a különféle személyektől származó üdvözlőversek teszik ki. A kárták nyelve latin vagy magyar, de a versek között német, görög, sőt héber nyelvű is akad. [10., 11. kép]

A 104 darab kárta újbóli megtalálása nemcsak nyomdásztörténeti vonatkozása miatt igen fontos, hanem az eddig nem ismeretes egyház-, irodalom- és a 17. század végi és 18. század eleji kolozsvári társadalomtörténeti adalékok okán is. E nyomtatványok



10. kép. Pataki Dániel diák halálára (Kolozsvár 1793) készült kárta, 970 × 425 mm

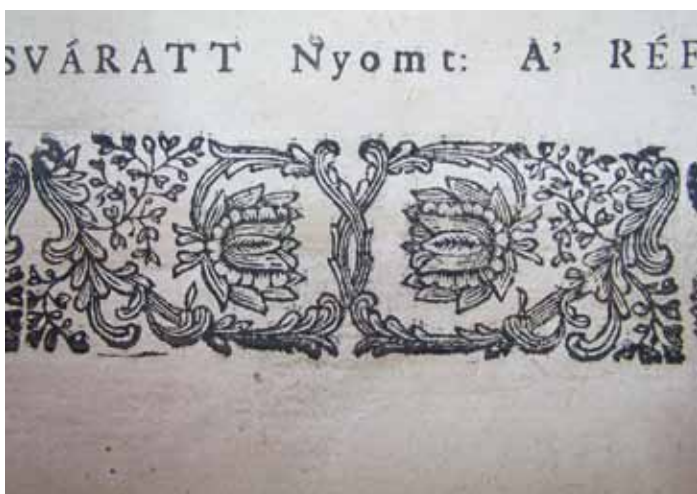
megismerése után pontosabb képet kaphatunk a korabeli Kolozsvár szellemi életében meghatározó szerepet játszó református egyház tagjainak, a református kollégium tanárainak és diákjainak életrajzi adatairól, valamint e személyek között fennálló családi

kapcsolatokról. Ugyanígy megismerhetjük a híres erdélyi történelmi családok – többek között a Bánffy, Barcsai, Bethlen, Jósika, Kemény, Kendeffy, Mikes, Rhédey, Teleki, Wesselényi, Czegei Wass – életrajzi adatait, a református kollégiumban tanuló gyermekeik alkalmi költeményeit, amellyel a házasulandókat köszöntötték, illetve a halottakat versben meggyászolták, valamint jeles alkalmakat megünnepeltek.

Mindegyik kártát vagy nyomdai cifrákból, vagy ismétlődő fametszetű vignettákból összeállított keret fogja közre, és a versek függőlegesen vagy vízszintesen tagolva is vannak, legtöbbször tipográfiai ornamentelekkel. E kárták egyik szép példáját Kapronczai Nyerges Ádám nyomtatta, és részletét a Magyar Grafika előző számában közöltük.¹² Ennek a Kendeffy Elek halálára Kolozsváron 1783-ban nyomtatott, ma ismert legnagyobb méretű kártának szedéstükre 1590 × 670 mm, papírmérete 1690 × 770 mm.

JEGYZETEK

- 1 A szerzők kutatásait az OTKA K 104231 programja támogatta.
- 2 Bátai György latin nyelvű halotti kártáját másolatban közölte Haiman György: Tótfalusi Kis Miklós a betűművész és a tipográfus. Budapest 1972., V. melléklet, kicsinyítve.
- 3 RMNy 1902.
- 4 RMNy 2369 Epithalamia ad nuptias sigismundi Raákcoci cum Henrietta ex electorali domo Palatinatus Rheni. alba Iuliae 1651 typ. principis, 1 fol.
- 5 A kolozsvári Farkas utcai templom címerei. Entz Géza és Kovács András tanulmányaival. Bp.–Kolozsvár 1995.
- 6 Herepei János: Adatok a Régi Magyar könyvtár I. és II. kötetéhez. Kolozsvár, 1939. 9.
- 7 Sajnos a szakszerűtlen restaurálás következtében alig olvashatóvá halványodott. Jelenlegi őrzési helye Kolozsvár, Akadémiai Könyvtár, Oratii funebre, 14. szám.
- 8 A halotti kártáról először Herepei János adott hírt, röviden közölte: Művelődési törekvések a század második felében. Bp.–Szeged 1971, 216–223. (Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, III. Jelenlegi őrzési helyük: Kolozsvár, Akadémiai Könyvtár, Oratii funebre.
- 9 *Erdély változásairól*. Erdély öröksége, Bp. 1941 37–44.
- 10 A ravatalcímer az elhunyt selyemre vagy papírra festett családi címere volt, amelyet a ravatalra, vagy köréje helyeztek, de a jelenlevő gyászolók is kaptak egy-egy példányt.
- 11 A kolozsvári Református Egyházközösség Levéltári az Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltárában. I. B. 3. 1800–1821, Jegyzőkönyv 1805. márc. 11/198.sz. 97.l. és uo. 1807. márc. 23/10. sz. / 140. l. és Herepei János, Egyleveles kárták a Farkas utcai templomban és kollégiumban, In Adattár III., 216.
- 12 Lásd Magyar Grafika 2014. áprilisi száma.



11. kép. A fenti kárta részlete